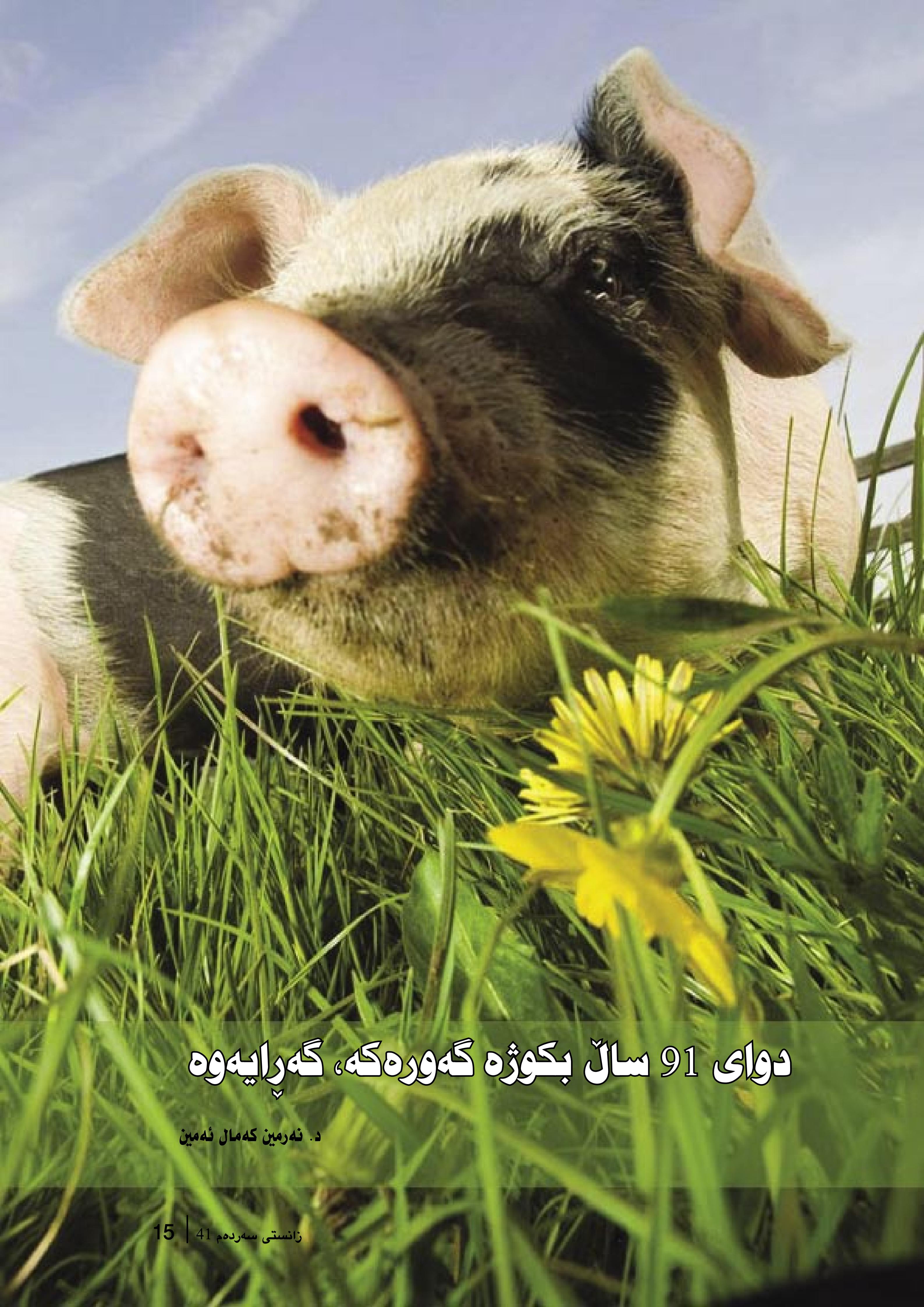

دوای 91 ساڵ بکوژە گەورەکە، گەڕایەوە

د. نەرمین کەمال ئەمین

لەنزیـك كۆتایی هاتنـی نیوەی
یەكەمی ساڵی 2009 جیهان ڕووبەڕووی
دۆخێكی تەندروسـتی مەترسـیدار
بۆوە، بەهۆی بڵاوبوونەوەی جۆرێكی
نوێ لەئەنفلۆنـزا كە لەماوەی كەمتر
لەمانگێكـدا وەك پەتایەكی جیهانی
تەشـەنەی كرد، پەتـای ئەنفلۆنزای
بـەراز لەنێـو مرۆڤـدا ئەمجارەیان
دوای نـەوەد و یـەك سـاڵ وەك
مێردەزمەیەكـی ترسـناك گەڕایەوە
و بـووە هۆی لەناوبردنـی ژمارەیەك
زۆر لەو كەسـانەی كە تووشی بوون
و لەگەشـتی گەڕانەوەیدا سـەرەتا
لەفبرایـەری 2009 دا لەمەكسـیك
هەڵوێسـتەی كـردو ژمارەیەكـی
زۆر بەدەسـت نیشـانە توندەكانی
كۆئەندامـی هەناسـەوە ناڵاندنیان و
ئەم نەخۆشییە كە نەدەزانرا لەكوێوە
هاتووە، بووە هۆی گیان لەدەستدانی
منداڵێكی چوار ساڵان و ئەم قوربانییە
بووە یەكەمـین حاڵەتی مردن بەهۆی
ئەنفلۆنزای بەرازەوە، بەڵام مردنی ئەم
منداڵە بەم نەخۆشـییەوە پەیوەست
نەكرا تاكۆتایی مانگی مارسی 2009
و پاشان لەڕۆژی 24/4/2009 حاڵەتی
جەختلێكراو بەم نەخۆشـییە لەچل
دەوڵەتی جیهان تۆمار كرا كە زۆربەی
كیشوەرەكانی جیهانی گرتەوە و لەو
وڵاتانـەی پەتاكەی تیـادا بڵاوبۆوە
مەكسـیك لەڕیزبەنـدی یەكەمـدا
بوو پاشـان وڵاتـە یەكگرتووەكانی
ئەمریكا.

بەمشـێوەیـە ئـەم پەتایـە
بەخێراییـەكـی چـاوەڕواننەكـراو
بڵاوبـۆوە و تەنانـەت ڕێكخـراوی
جیهانـی لـەڕۆژی 29/4/2009 دا
جەختی لەوە كرد پەتای ئەنفلۆنزای
بەراز گەیشـتۆتە قۆناغی پێنج واتە
ڤایرۆسەكە لەكەسێكەوە بۆ كەسێكی
دیكـە دەگوێزرێتـەوەو دەبێتەهۆی
تووشـبوون بەهەمان ئەو نەخۆشییە
لەدوو وڵاتی هەمان ناوچەدا.

مێژووی لەدایكبوونی

هەندێـك لەزانایـان وا گریمانـە
دەكەن یەكەمین پەتـای ئەنفلۆنزای
بەراز لەنێو مرۆڤدا لەسـاڵی 1918 دا
بڵاوبۆتەوەو لەكۆتایی ئەو ساڵەدا ئەم
پەتایە ژمارەیەكی زۆری خەڵكی لەناو
بردووە و بەئەنفلۆنزای ئیسپانی ناوی
دەركـرد، چونكە یەكەمـین دەوڵەت
بـوو كـە سـەرەتای بڵاوبوونەوەی
نەخۆشـییەكەی ڕاگەیاند لەكاتێكدا
زۆرێك لەدەوڵەتانی دیكە بڵاوبوونەوەی
نەخۆشـییەكەیان لەبـەر هـۆكاری
سـتراتیژیی سـەربازی شـاردەوە،
لەكاتێكدا یەكەمین حاڵەتی تووشبوون
لەیەكێك لەسەربازگەكانی دەرەوەی
شاری بۆستنی وڵاتە یەكگرتووەكانی
ئەمریكا تۆمار كرا كـە لەوێ گەنجە
سـەربازەكان مەشـقی جەنگییـان
پێدەكرا، هەر لەوێ و لەبەشی نۆژداری
سەربازگەكە پشكنین بۆ ئەو سەربازە
كرا كە پلەی گەرمی لەشی بەرز بوو،
هەروەها نیشانەكانی بێهۆشی لەسەر
دەركەوتبـوو، بـەڵام حاڵەتەكـەی
بەهەوكردنی ڤایرۆسی مێشك دەست
نیشـان كرا كـە لەسـەربازگەكانی
ئامادەكردنـی سـەربازاندا باو بوو،
بەڵام پزیشـكەكان بـۆ ڕۆژی دوایی
تووشی سەرسامی بوون كاتێك بینیان
هەمان نیشـانەكانی ئەو سەربازەی
پێشـوو لەدوانزە سـەربازی دیكەدا
دەركەوتووە كە تا-ی توندیان هەبوو،
هەروەهـا خەریك بـوو دەخنكان و
جەسـتەیان شـین دەچۆوە كە ئەم
حاڵەتـە وەك زەنگێكی مەترسـیدار
وابوو بـۆ لەكاركەوتنی سـییەكان،
لـەو سـەربازگەیەدا بـاری كتوپڕی
ڕاگەیاندراو ژمارەی تووشـبووانیش
بەنیشانەی هاوشێوە لەبەرزبوونەوەدا
بـوون و ژمارەیان گەیشـتە حەوت
سەد سـەرباز و لەماوەی تەنیا چوار
ڕۆژدا سـێ بەشـی ئەو سـەربازانە
گیانیان لەدەستداو هەمووشیان گەنج
بوون، ئەم نەهامەتییە بەردەوام بوو
تـا كۆتایی ئەو مانگـە واتە كۆتایی
مانگی سـێپتەمبەری سـاڵی 1918
زیاتـر لەدوانزە هەزار سـەرباز لەناو
سـەربازگەی بۆسـتن كـە ژمارەی
خۆیان چل و پێنج هەزار سەرباز بوو،
تووشـبوون، لەماوەی چەند ڕۆژێكی
كەمدا سێ بەشی تووشبووان گیانیان
لەدەسـتدا و هەواڵـی بڵاوبوونەوەی
ئـەم نەخۆشـییە مەترسـیدارە
بڵاوبۆوەو سەركردە سەربازییەكانیش
هەواڵەكەیان دەشاردەوە.

لەڕاستیدا كاتێك ئیسپانیا هەواڵی
بڵاوبوونـەوەی ئـەم نەخۆشـییەی
ڕاگەیانـد چەنـد هەفتەیـەك بـوو
لەئەمریـكا بڵاو بووبـۆوەو ئەم پەتا
كوشندەیە بەخێرایی زۆربەی وڵاتانی
ئەورووپی گرتـەوە و زۆربەی لەپایزی
1918 ەوە بۆ سەرەتای ساڵی 1919
بـوو، ئەوەی جێگەی سەرسـوڕمانە
ئـەم پەتایـە لەجەمسـەری باكور
لەئالاسـكا بڵاوبۆوە و ئەم ڤایرۆسە
كوشندەیە هەرچی سنووری سیاسی
و جوگرافی هەیـە تێیپەڕاند و ئەمەش
بایەخی زانسـتی خۆی هەیە، مێژوو
دەیگێڕێتەوە سەرجەم خەڵكی لادێی
بریفج میشان لەئالاسـكا كە ژیانیان
لەسـەر ڕاوكردن بەند بـوو لەماوەی
لەنێوان پانزە بۆ بیستی نۆڤەمبەری
سـاڵی 1918 گیانیان لەدەسـتداو
لەڕۆژێكـی دژواردا قەشـەی یەكێك
لەكڵێسەكانی ناوچەكە ئاماژەیەكی بۆ
هێزە ئەمریكییە نزیكەكان ڕەوانە كرد
و تیایـدا داوای یارمەتی كرد بۆ كفن
و دفن كردنی سـەرجەم دانیشتووانی
ئـەو لادێ دامـاوە بـەژن و پیاو و

منداڵەوە لەگۆڕستانێکی بەکۆمەڵدا لەسەر زەوییەکی بەفرین کە خاك و خۆڵی ئەو گوندە بەفرێکی هەمیشەیی بەسەرەوە بوو.

پاشان سالانێکی دیکە تێپەڕین و لەهاوینی ساڵی1951دا لەدوای تێپەڕینی سێ دەیە بەسەر ڕووداوی ئەو مردنە بەکۆمەڵە لەو لادێیەی ئالاسکادا ڕوویدا وەفدێکی زانستی لەزانکۆی ئیوای ئەمریکی سەردانی ئالاسکا دەکەن و لەنێویاندا گەنجێکی تەمەن منداڵ دەبێت کە بەڕەچەڵەك سویدی بووە بەناوی جۆهان هالتن و لەساڵی 1949 دا بۆ خوێندنی بواری مایکرۆبایۆلۆژی ڕوو لەزانکۆی ناوبراو دەکات، بەڕێکەوت وەفدەکە سەردانی گۆڕە بەکۆمەڵەکەی دانیشتوانی لادێکە دەکەن و دوو شایەتحاڵ باسی ئەو کارەساتەی ساڵی 1918 دەکەن و جۆهانی گەنج زۆر کاریگەر دەبێت بەڕووداوەکە و بڕیار دەدات توێژینەوەی لەسەر بکات بۆ ئاشکراکردنی نهێنی ئەو بکوژە ترسناکەی لەماوەی تەنیا چوار مانگدا زیاتر لەحەفتا ملیۆن کەسی کوشتووە.

لەبەر هەر هۆیەك بێت دیاریکردنی ناسنامەی ئەم بکوژە ترسناکە دواکەوت تا لەسەرەتای نەوەدەکاندا و بەدیاریکراوی لەساڵی 1991 دا تیمێکی پزیشکی بەشی ڤایرۆس لەزانکۆی واشنتۆن بەهاوکاری لەگەڵ دامەزراوەی نۆژداری سەربازیدا پرۆتۆکۆلێکی سەربازی مۆر دەکەن بۆ گەڕان بەشوێن ڤایرۆسی ئەنفلۆنزای ساڵی 1918و هەوڵدان بۆ گەڕانەوەی بۆ ژیان و ئەنجامدانی تاقیکردنەوە لەسەری بەهۆی ئەو هۆکارە زانستی و تەکنیکییە نوێیانەی لەڕابردوودا نەبوون،ئەویش لەپێناوی ئاشکراکردنی نهێنییەکانی ئەم ڤایرۆسە نەفرەت لێکراوە کە چۆن لەماوەی چاو تروکانێکدا ڕۆحی ملیۆنەها کەسی ڕاوکرد، سەرۆکی تیمەکە پرۆفیسۆر جفری توبنبرگربوو کە مامۆستای بەشی مایکرۆبایۆلۆژی زانکۆی ناوبراو بوو، ئەوکاتە لەمبارەیەوە ڕایگەیاند: پلانێکی زانستی وردو سەراپاگیرمان بۆ لێکۆڵینەوە لەخەسڵەتەکانی ئەم ڤایرۆسە داناوە، بەڵام لەکوێ ئەم بکوژە گەورەیە بدۆزینەوە لەکاتێکدا هەشت دەیە بەسەریدا تێپەڕیووە؟ چەند ساڵێك توێژینەوەکەمان لەسەر ئەم ڤایرۆسە بەردەوام بوو، تا چەند سەمپلێکمان دەستکەوت کە لەفۆرمالیندا پارێزراو بوون و تایبەت بوون بەتاقیگە سەربازییەکانی ئەمریکا و لەلاشەی هەندێك لەو سەربازە تووشبووانەوە وەرگیرابوون، لەدوای هەوڵ و کۆششێکی زۆر توانیمان

چەند بەشێك لەڤایرۆسەكەمان دەست بكەوێت و ئەمەش تووشـــی نائومێدی كردین، بەڵام تووشی سەرسامییەكی زۆر بووین كاتێـــك هاوكارمان جۆهان هالتنی زانا ڤایرۆســـەكەی بەتەواوی پێشـــكەش كردین، بەڵام ئەمە چۆن ڕوویدا؟

جۆهانی پرۆفیسۆر ئەو گەشتەی بیردەكەوێتـــەوە كە بەر لەچل ســـاڵ بۆ لادێیەكـــی ئالاسـكا كردوویەتی كە ئەوكاتە هێشـــتا خوێندكار بووە و ئەو گـــۆڕە بەكۆمەڵە دێتەوە یادی كـــە لەبەفـــردا ونبووە و بـــیر لەوە دەكاتەوە دەشێت پاراستنی لاشەی مردووەكان لەو بەفرەدا كە بەفرێكی هەمیشـــەییە و بەدرێژایـــی ســـاڵ ناتوێتـــەوە دەشـــێت بەدرێژایی ئەو هەموو ساڵە ڤایرۆسەكەش مابێتەوە، جۆهانی پرۆفیسۆر ئەمجارەیان خۆی بەتەنیا بۆ هەمـــان لادێ دەگەڕێتەوە لەكاتێكـــدا كە تەمەنـــی حەفتاو یەك ســـاڵە، مۆڵەت لەئەنجومەنی ناوخۆی لادێكە وەردەگرێت بـــۆ هەڵدانەوەی گۆڕە بەكۆمەڵەكە و لاشـــەی ژنێكی قەڵـــەو هەڵدەبژێرێت بۆ ئەوەی چەند بەشێكی لەسییەكانی دەست بكەوێت كە دەشێت ڤایرۆسەكەی بەمتبوویی تیادا مابێتـــەوە و پێی وابوو چەوری جەستەی ئەو ژنەو ئەو سەرما و بەفرە بەردەوامـــە پارێزگـــاری لەمانەوەی شانەی سییەكان كردووە و بەڕاستیش هەروابوو لەڕێی سییەكانی ئەو ژنەوە توانی ڤایرۆســـی نەخۆشـــییەكە جیا بكاتەوە و بۆ هاوڕێكانی بنێرێت.

زیندووكردنەوەی بكوژە گەورەكە

بـــۆ یەكەمـــین جـــار لەمێژووی مرۆڤایەتیـــداو لەســـاڵی 1997داو بەڕێگەیەكـــی نـــوێ ئەو ڤایرۆســـە جیاكرایـــەوەو ڕەوانـــەی تاقیگـــەی پێشـــكەوتوو كرا تا دوای هەشتا ساڵ

توێژینەوە لەسەر نهێنی درندەیی ئەم بکوژە ئەنجام بدرێت و چۆن لەماوەیەکی کورتدا شانەکانی سی وێران دەکات و جیاوازی چییە لەگەڵ جۆرەکانی دیکەی ئەم کۆمەڵەیەدا.

تیمێکی زانستی بەراوێژکاری پرۆفیسۆر جفری توبنبرگر بۆ ماوەی چەند ساڵێك توێژینەوەیان ئەنجامداو سەرجەم ڕێگە نوێیەکانی تەکنۆلۆژییان لەئەندازەی بۆماوە و جینی و بایۆلۆژی بەکارهێنا، وێڕای بەکارهێنانی میدیای پاسۆلۆژی و تاقیکردنەوە لەسەر ژمارەیەك ئاژەڵی تاقیگەو توانییان ڤایرۆسێك دروست بکەن کە هەڵگری بەشی جینی جیاکراو بێت لەو ڤایرۆسە کوشندەیە بۆئەوەی بەجیا لێکۆڵینەوە لەسەر هەر بەش و خەسڵەتێکی ئەنجام بدەن و ڕاستییەکانی ڤایرۆسی ئەنفلۆنزا ئاشکرا بکەن کە بەڤایرۆسی H1N1 ناسراوە و ئەنجامی توێژینەوەکانیشیان لەبڵاوکراوە زانستییەکاندا بڵاوکردۆتەوە.

باوترین ڤایرۆس کە هۆکارە بۆ تووشبوون بەڤایرۆسی ئەنفلۆنزا ئەم ڤایرۆسەیە و یەکێکە لەو ڤایرۆسانەی کە لەپەتاکەی ساڵی1918ەوە گۆڕاوە، سەرجەم ڤایرۆسەکانی ئەم کۆمەڵەیە لەسیفەتە پێکهاتییەکاندا بەشدارن و گرنگترینییان بوونی پرۆتینی H کە پێی دەوترێت هیمۆئەگلیوتینین لەسەر ڕووی دەرەوەی ڤایرۆسەکە وەك بەشێك لەو بەرگەی کە دەوری داوە و بەرپرسە لەیەکگرتنی ڤایرۆسەکە لەگەڵ پێشوازیکەری تایبەتی لەسەر ڕووی ئەو خانانەی کە شانەکانی کۆئەندامی هەناسەیان پێکهێناوە بۆئەوەی لەدوایدا ڤایرۆسەکە ئەو خانانە ببرێت و کە دواتر ئەو بەرازە یان ئەو مرۆڤە تووشی ئەنفلۆنزا دەکات، بەڵام دەرکەوتووە ئەو هیمۆئەگلیوتینیەی لەسەر ڕووی هەندێك گروپی ڤایرۆسەکانی دیکە هەیە وەك ڤایرۆسی ئەنفلۆنزای باڵندە پێشوازیکەری تایبەتییان بەخۆیان هەیە لەسەر ڕووپۆشە خانەی ڕیخۆڵە لەباڵندە و کۆئەندامی هەناسە لەبەرازیشدا.

هەرچی پرۆتینیN-ە کە پێی دەوترێت نیورئەمینیداز لەسەر ڕووی دەرەوەی ڤایرۆسەکە هەیە وەك بەشێك لەو بەرگەی دەوری داوە ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێت لەبڕینی خانەی تووشبوو لەدوای کۆپیکردنی هەزارەها ڤایرۆسی دیکە لەناو خانەکەدا ئەو ڤایرۆسانە ئازاددەکات تا دەربپەڕن و بەهەزارەها خانەی دیکەی تووش بکەن، بۆ زانیاریش دەرمانی ئوسلتامیفیر کە بەتامفیلۆ ناسراوە دژی پرۆتینی نیورئەمینیدازە.

لەڕاستیدا سێ توخمی سەرەکی لەڤایرۆسی ئەنفلۆنزا هەیە کە هەموویان خێزانی ئورسومیکسومیریدی کۆیان دەکاتەوە، ئەو توخمانەش ڤایرۆسی ئەنفلۆنزایA وڤایرۆسی ئەنفلۆنزایBو ڤایرۆسی ئەنفلۆنزای C-یە، ترشی ناوەکی ناوکی ئەم ڤایرۆسانە RNA-یە و هەموویان بەرگیان هەیەو ڤایرۆسەکانیAدەبنەهۆی نەخۆشی لەهەریەك لەمرۆڤ و باڵندەو ئاژەڵدا، جینوم لەهەموو ڤایرۆسەکانی ئەنفلۆنزادا لەهەشت پارچە لەRNA پێکدێت و ئەم هەشت جینە بەرپرسن لەدروستکردنی 10 یان 11 پرۆتینی ڤایرۆسی و دابەشکردنی ڤایرۆسەکانی ئەنفلۆنزا بۆ ئەم سێ گروپە پشتی بەستووە بەخەسڵەتی جینەکان و پرۆتینە ناوەکییەکان و ڤایرۆسەکانی ئەنفلۆنزای A بەپێی پرۆتینیHو پرۆتینیNناوی دەنرێت و ناوی خانە خوێکە مرۆڤ یان باڵندە یان ئاژەڵی بۆ زیاددەکرێت بۆنموونە ڤایرۆسی بەراز H1N1-ە کە ڤایرۆسی تەقلیدی بەرازە، بەڵام وەك هەر ڤایرۆسێکی دیکە ئەم ڤایرۆسەش بەردەوام لەڕووی پێکهاتە بۆماوەییەکەیی و بەرگری کردنییەوە خۆی دەگۆڕێت، بۆیە توانای ئەم ڤایرۆسانە بۆ تووشکردنی مرۆڤ و ئاژەڵ بەنەخۆشی و ئاستی بڵاوبوونەوە و توندی تووشبوون لەگۆڕانێکی بەردەوامدایە، ئەمانەش لەڕێی ڕوودانی بازدان لەجینەکاندا کە لەکاتی زیادبوونی ڤایرۆسەکان لەخانەکانی خانە خۆیدابەرهەمهێنانیان کۆنترۆڵ دەکرێت یان لەڕێی گۆڕینی جینەکان کە تیایدا ڤایرۆسەکانی زیاتر لەخانە خۆییەك وەك ڤایرۆسی مرۆڤ و ڤایرۆسی باڵندە یان بەراز ئاڵوگۆڕ ڕوودەدات و ئەمەش بواری زۆر دەدات بەفرەجۆری و مانەوەی ڤایرۆسەکانی ئەنفلۆنزا، لەبەرئەوەی ئەم پرۆتینانە جۆری زۆریان هەیە ئەگەری گونجاندن لەنێوانیاندا زۆر گەورەیە.

بەهۆی میکانیزمی دووەمەوە ڤایرۆسی ئەنفلۆنزای نوێ دروست دەبێت کە پێشتر نەناسراون و مەترسی ئەم ڤایرۆسانەش لەوەدایە ئەگەر توانای تووشکردنی مرۆڤیان هەبێت ئەوا بەرگری لەش لەدژییان زۆر سنوردارە، چونکە پێشتر ڕووبەڕووی نەبۆتەوە، بەرازیش بەبۆتەقەی تێکەڵکردن دادەنرێت، چونکە دەشێت تووشی ڤایرۆسەکانی مرۆڤ و ڤایرۆسەکانی ئەنفلۆنزا و ڤایرۆسەکانی باڵندەش ببێت وێڕای تووشبوونی بەڤایرۆسەکانی خۆیشی، دەشێت لەجەستەیدا ئاڵوگۆڕکاری لەجینەکاندا لەنێو ئەم ڤایرۆسانەی ئەنفلۆنزادا لەخانەخوێ جیاوازەکاندا ڕووبدات بەتایبەتی ئەو جینانەی کە

کۆنترۆڵی پێکهاتەی هیمۆئەگلیوتینین دەکەن.

ئەمەش هۆکاری ئەو مەترسییە گەورەیە ڕوون دەکاتەوە کە باڵندە و بەراز پێکەوە بن و لەو شوێنەشدا مرۆڤ هەبێت و مامەڵەیان لەگەڵدا بکات، زۆرێك لەزانایان دەرکەوتنی ئەم ڤایرۆسی ئەنفلۆنزایەی ئێستا بۆ ئەو جۆرە دۆخە دەگێڕنەوە و پشکنینەکان ئاشکرای دەکەن ئەم ڤایرۆسەی ئێستا پێکهاتەیەکی دەگمەنە لەچوار ڤایرۆس کە دووانییان ڤایرۆسی بەرازە و یەکێکیان ڤایرۆسی باڵندە و یەکێکیان ڤایرۆسی مرۆڤە.

لێرەوە ئەوە ڕوون دەبێتەوە کە بەراز ڕۆڵێکی سەرەکی دەبینێت لەدەرکەوتنی ڤایرۆسی نوێدا، بەڵام ڕۆڵی نییە لەبڵاوبوونەوەی لەنێو خانە خوێی نوێ و کۆمەڵگاکانیان کە ئەم ڤایرۆسانە لەنێوانیاندا دەگوێزرێنەوە، وەك ئێستا کە ڤایرۆسەکە لەکەسێکەوە بۆ کەسێکی دیکە دەگوێزرێتەوە، هەر بۆیە ئەم پەتایە بەو ئاراستەیەدا دەڕوات کە ناوی پەتاکە بەئەنفلۆنزای بەراز ناونەبرێت، بەڵکو پێی بوترێت ئەنفلۆنزای H1N1.

قۆناغەکانی ئاگادارکردنەوە

ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی قۆناغەکانی ئاگادارکردنەوەی پەتای جیهانی ئەنفلۆنزای بۆ شەش قۆناغ دابەشکردووە کە نەخۆشییەکەی پیادا تێپەڕدەبێت، هۆکاری دیاریکردن و وەسفکردنی هەریەك لەم قۆناغانەش بۆ یارمەتیدانی دەوڵەتان دەگەڕێتەوە تا بتوانن کۆنترۆڵی پەتاکە بکەن لەڕێی وەسفی واقعی و وردی ئەو قۆناغەی کە پەتاکەی پیادا تێپەڕ دەبێت و کۆکردنەوەی زانیاری لەسەر تووشبوونەکان بەڤایرۆسی نەخۆشییەکە لەئاژەڵ و مرۆڤدا و ئاستی بڵاوبوونەوە و مەوداکەی، ئەمانەش یارمەتییان دەدات بۆ دانان

و گرتنە بەری ڕێوشوێنی کۆنترۆڵکردن و پاراستن و چارەسەرکردن.

نیشانەکانی نەخۆشییەکە

لەبەرازدا: تووشبوون بەم ئەنفلۆنزایە لەبەرازدا دەبێتەهۆی بەرزبوونەوەی پلەی گەرمی لەش و کۆکەو پژمەو کێشە لەهەناسەدان و نەمانی ئارەزووی خواردن و لەهەندێك حاڵەتیشدا لەوانەیە ببێتە هۆی لەبارچوونی کۆرپەلە لەو بەرازانەی ئاوسن، هەرچەندە ڕێژەی مردن کەمە و لەسەدا یەك بۆ چواردەبێت، بەڵام دەبێتەهۆی دابەزینی کێشی بەرازی تووشبوو بەڕێژەی دوانزە ڕەتڵ لەماوەی سێ بۆ چوار هەفتەدا و ئەمەش دەبێتەهۆی زیان پێکەوتنی جوتیار و بەخێوکەرانی لەڕووی ماددییەوە.

لەمرۆڤدا: بەپێی ناوەندەکانی بنبڕکردنی نەخۆشییەکە و خۆپاراستن لێیان، نیشانەکانی تووشبوون بەئەنفلۆنزای بەراز لەمرۆڤدا هاوشێوەیە بەنیشانەکانی ئەنفلۆنزای وەرزیی و نەخۆش لەناکاو پلەی گەرمی لەشی بەرز دەبێتەوە و تووشی کۆکە و ئازاری لەماسولکەکان دەبێت و هەست بەهیلاکی و شەکەتییەکی زۆر دەکات. لەوە دەچێت ئەم سولالە نوێیە زیاتر ببێتەهۆی سکچوون و ڕشانەوە لەئەنفلۆنزای ئاسایی، ناکرێت جیاوازی لەنێوان ئەنفلۆنزای باو یان ئاسایی و ئەنفلۆنزای بەراز بکرێت تەنیا لەڕێی پشکنینی تاقیگەییەوە نەبێت کە جۆری ڤایرۆسەکە دیاریدەکات، لەبەرئەوە پێویستە هەر کەسێك کە تووشی ئەنفلۆنزا دەبێت و بەرکەوتنی لەگەڵ کەسێکدا بووە کە تووشی ئەنفلۆنزای بەراز بووە یان لەو ناوچەیە ئەنفلۆنزای بەراز بڵاوبۆتەوە پشکنینی تەواوی بۆ بکرێت.

قۆناغەکانی ئاگادارکردنەوە

ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی قۆناغەکانی کە دەشێت ئەم پەتا جیهانییەی پیادا بڕوات بۆ شەش قۆناغ دابەشکردووە و لەم ساڵیشدا پیاچوونەوە بۆ وەسفکردنی ئەم قۆناغانە ئەنجامدراوە، ئامانجی سەرەکی لەدیاریکردن و وەسفکردنی ئەم قۆناغانە یارمەتیدانی دەوڵەتانی جیهانە کە پەتاکەیان تیادا بڵاوبووەتەوە یان دەبێتەوە بۆ کۆنترۆڵکردنی پەتاکە ئەویش لەڕێی وەسفی واقعی و وردی هەر قۆناغێك کە پەتاکەی پیادا تێپەڕ دەبێت، بۆ ئەم کارەش ژمارەی تووشبوونەکان بەڤایرۆسی نەخۆشییەکە لەمرۆڤ و ئاژەڵدا تۆمار دەکرێت لەگەڵ ئاستی بڵاوبوونەوە و توندییەکەی ئەمەش یارمەتیدەر دەبێت لەدانانی ڕێوشوێنی خۆپاراستن و چارەسەرکردن و کۆنترۆڵکردنی.

لەقۆناغی یەکەمدا ڤایرۆسی نەخۆشییەکە مرۆڤی تووش نەکردووە و تەنیا لەنێو ئاژەڵدا بڵاوبۆتەوە و لەنێو ئەواندا دەگوێزرێتەوە، بەڵام قۆناغی دووەم دیاری دەکرێت کاتێك ئەوە ئاشکرا دەبێت کە ڤایرۆسەکانی ئەنفلۆنزای ئاژەڵی کە لەنێو ئاژەڵی ماڵی یان کێویدا دەگوێزرێنەوە دەبنەهۆی تووشکردنی مرۆڤ و لێرەوە مەترسی بڵاوبوونەوەی پەتاکە و گۆڕینی بۆ پەتایەکی جیهانی سەرهەڵدەدات.

قۆناغی سێیەمیش ئەو قۆناغەیە کە ئاشکرا دەبێت پێکهاتەی بۆماوەیی یەکێك لەڤایرۆسەکانی ئەنفلۆنزاکە گۆڕانی بەسەرداهاتووە و دەبێتەهۆی ڕوودانی حاڵەتی جیاجیا یان تووشکردنی گروپی بچوك لەخەڵك بەو نەخۆشییە بێئەوەی ئەو ڤایرۆسی نەخۆشییە لەکەسێکەوە بۆ کەسێکی دیکە بگوازرێتەوە بەو شێوەیەی کە پەتاکە لەسەر ئاستی کۆمەڵی گەورە بەردەوام بێت.

لەوانەشە ڤایرۆسەکە لەنێو خەڵکدا لەهەندێك بارودۆخی دیاریکراودا بەشێوەیەکی سنوردار بڵاوبێتەوە بۆنموونە تێکەڵاوبوونی ئەو کەسانەی تووشی ڤایرۆسەکە بوون لەگەڵ کارمەندانی چاودێری تەندروستی کاتێك بەیاساو ڕێساکانی خۆپاراستنەوە پابەند نابن، واتە گواستنەوەی سنوردار لەسایەی بارودۆخی دیاریکراودا ئاماژە نییە بۆئەوەی کە ڤایرۆسەکە توانای گواستنەوەی لەنێو مرۆڤدا پەیداکردووە بەشێوەیەك توانای بڵاوبوونەوەی بێ سنووری هەبێت.

قۆناغی چوارەم بەوە دەناسرێتەوە، یەکێك لەو ڤایرۆسانەی لەڕووی پێکهاتەی بۆماوەییەوە گۆڕانییان بەسەردا هاتووە و یەکێك بوون لەڤایرۆسییە ئاژەڵی یان مرۆیی-ئاژەڵییەکان بگوێزرێتەوە بۆ خەڵکێکی زیاتر واتە لەسەر ئاستی گروپی گەورەتر لەنێو خەڵکدا و ئەمەش ئاماژەیە بۆ توانای ڤایرۆسەکە بۆ بڵاوکردنەوەی پەتاکە لەسەر ئاستێکی جیهانی.

هەر وڵاتێك ئەگەری ئەوەی لێدەکرێت ڕووداوی لەمجۆرەی تیادا ڕوویدابێت یان دڵنیا بووبن لەڕوودانی، ئەوا پێویستە ڕاستەوخۆ ڕاوێژ بەڕێکخراوی تەندروستی جیهانی بکرێت تا ئەو لەجێی خۆیەوە ئاستی مەترسیداری دۆخەکە هەڵبسەنگێنێت و بەهاوبەشی لەگەڵ ئەو وڵاتەی کە زیانی پێکەوتووە بڕیار لەڕێوشوێنی پێویست بدەن، قۆناغی سێ ئاماژە دەدات بەزیادبوونی ئەگەری

مەترسییەکانی پەتای جیهانی، بەڵام مەرج نییە ئەوە بگەیەنێت کە بەدڵنیایی دەبێتە پەتایەکی جیهانی.

هەرچی قۆناغی پێنجەمە بەوە جیادەکرێتەوە ڤایرۆسی ئەنفلۆنزاکە لەکەسێکەوە بۆ کەسێکی دیکەو بەلایەنی کەمەوە لەنێو دوو دەوڵەتدا بڵاوبۆتەوە کە لەیەکێك لەشەش هەرێمە تەندروستییەکەی جیهاندا بن واتە ئەفەریقا، ئەوروپا، خۆرهەڵاتی ناوەراست، هەردوو ئەمەریکا، باشووری خۆرهەڵاتی ئاسیاو خۆرئاوای ئۆقیانووسی ئارام، لەوانەیە زۆربەی دەوڵەتانی جیهان ئەم قۆناغە کاریشیان تێنەکات یان هیچ کاریگەری نەبێت بۆسەریان، بەڵام ئاشکراکردنی قۆناغی پێنجەم ئاماژەیەکی بەهێزە بۆئەوەی کە کارەساتی پەتایەکی جیهانی روودانی نزیکە و کات سنووردارە بۆ ئەنجامدانی رێکخستن و پەیوەندیکردن و جێبەجێکردنی رێوشوێنەکانی هێورکردنەوەی لێکەوتەکانی ئەو پەتایە.

قۆناغی شەشەم ترسناکترین قۆناغە و ئاماژە دەدات بەوەی پەتاکە بۆتە پەتایەکی جیهانی و پەتاکە لەسەر ئاستی ئەو دەوڵەتانە و بەلایەنی کەمەوە لەدەوڵەتێکی دیکەی ئەو شەش هەرێمە بڵاوبۆتەوە، وێرای پێودانگە دیاریکراوەکان لەقۆناغی پێنجەمدا و ناونانی قۆناغی شەش بەو ناوەش واتە پەتایەکی جیهانی بەرێوەیە.

لەئێستاشدا کۆمەڵگەی زانایانی جیهانی لەسەر ئەوە کۆکن کە جیهان رووبەرووی نەخۆشییەکی ترسناك بۆتەوە کە تووشی کۆئەندامی هەناسە دەبێت و هۆکارەکەی ڤایرۆسی ئەنفلۆنزایە لە سولالەی H1N1 کە پێکهاتەیەکی بەرگری نوێی هەیەو نیشانەکانی لەسەر مرۆڤ هاوشێوەی نیشانەکانی ئەنفلۆنزای وەرزییە و بەشێوەیەکی تێبینی کراو تووشبوو پلەی گەرمی لەشی بەرزدەبێتەوە و تووشی کۆکە و سەریەشە دەبێت و هەست بەهیلاکی دەکات لەگەڵ هەستکردن بەسەرما، دەشێت نەخۆشییەکە ئەوەندە توندبێت ئەو کەسە گیانی لەدەستبدات.

ئەنفلۆنزای وەرزی لەنێومرۆڤدا بەهۆی گواستنەوەی ڤایرۆسەکەوە لەکەسێکەوە بۆ کەسێکی دیکە لەرێی دەنکۆڵەکانی پژمەو کۆکەوە راستەوخۆ بگوێزرێتەوە، یان ناراستەوخۆ لەرێی دەست لێدان لەجەستەی ئەو نەخۆشە یان هەر شتێکەوە ڤایرۆسەکەی لەسەر بێت یان لەرێی دەم یان لووت یان چاوەوە و بڕواش وایە ئەم ڤایرۆسە تازەیەش هەر بەوشێوەیە بڵاوبێتەوە.

هەروەك ئەنفلۆنزای وەرزی، ئەنفلۆنزای بەرازیش لەرێی خواردنەوە ناگوێزرێتەوە وەك گۆشتی بەراز و بەرهەمەکانی بەتایبەتی ئەوانەی لەژێر بارودۆخی تەندروستی تەواو ئامادەدەکرێن یان لێدەنرێن، چونکە رووبەرووی پلەی گەرمی سەروو 72 پلەی سیلیزی دەکرێنەوە.

ڤایرۆسەکە چۆن کاردەکات؟

ئەو لێکۆڵینەوە ئەزموونیانەی کە تیمی زانستی بەسەرۆکایەتی پرۆفیسۆر جفری توبنبرگر لەسەر ڤایرۆسەکەی ساڵی 1918 یان ڤایرۆسی H1N1 ئەنجام دراون، ئاشکرای دەکەن ئەم بکوژە گەورەیە چەند شێوازێکی لەکوشتندا هەیە واتە لەکاتی تووشکردندا چەند رێگایەك دەگرێتەبەر، ئەم ڤایرۆسە لەبەرئەوەی توانایەکی تایبەتی لەوێرانکردنی خێراو گشتی شانەکانی کۆئەندامی هەناسە و بەتایبەتی سیکڵدانۆچکەکان هەیە لەکاتی تووشکردندا بەژمارەی زۆرو بەخێرایی خانە خانە بڵاودەبنەوە، چونکە توانای کۆپیکردنی ژمارەیەکی بێشوماری هەیە و هەروەها کۆئەندامی بەرگری لەشیش ناتوانێت رێگری لێبکات، شێوازی دووەمی وێرانکاریش کە لەلایەن ئەم ڤایرۆسەوە پیادە دەکرێت بەشێوەیەکە کە وەڵامدانەوەی بەرگری لەش بۆ پاراستنی لەش لەتووشبوون بەڤایرۆسەکە دەگۆرێت بۆ شێوازێکی وێرانکاری و وەك جۆرێك لەخۆکوشتنی خانەیی وایە کە پرۆتینی ڤایرۆسەکە دەبێتەهۆی روودانی چالاکییەکی هەوی گەورە و بەهۆیەوە ژمارەیەکی زۆر لەخانەی بەرگری دروست دەبێت و ئەم ژمارە زۆرەش لەو خانانە دەبنەهۆی وێرانکردنی شانەکانی سی بەگشتیی و سیکڵدانۆچکە هەواییەکان بەتایبەتی.

کۆنترۆڵکردنی

لەئێستادا هەندێك دەرمان دژی ئەم ڤایرۆسە بۆ چارەسەرکردنی حاڵەتەکانی ئەنفلۆنزا بەکاردێت و بەناوبانگترینیشیان ئامانتادین و ریمانتادین و ئوسیلتامیفیرو زانامیفیرە.

هەروەها تێبینی کراوە زۆربەی ڤایرۆسەکانی ئەنفلۆنزای بەراز بۆ هەر چوار جۆری ئەم دەرمانانە هەستیارن، بەڵام ڤایرۆسەکانی ئەنفلۆنزای ئێستا بەرهەڵستی هەریەك لەئامانتادین و ریمانتادین دەکات و هەستیارە بۆ

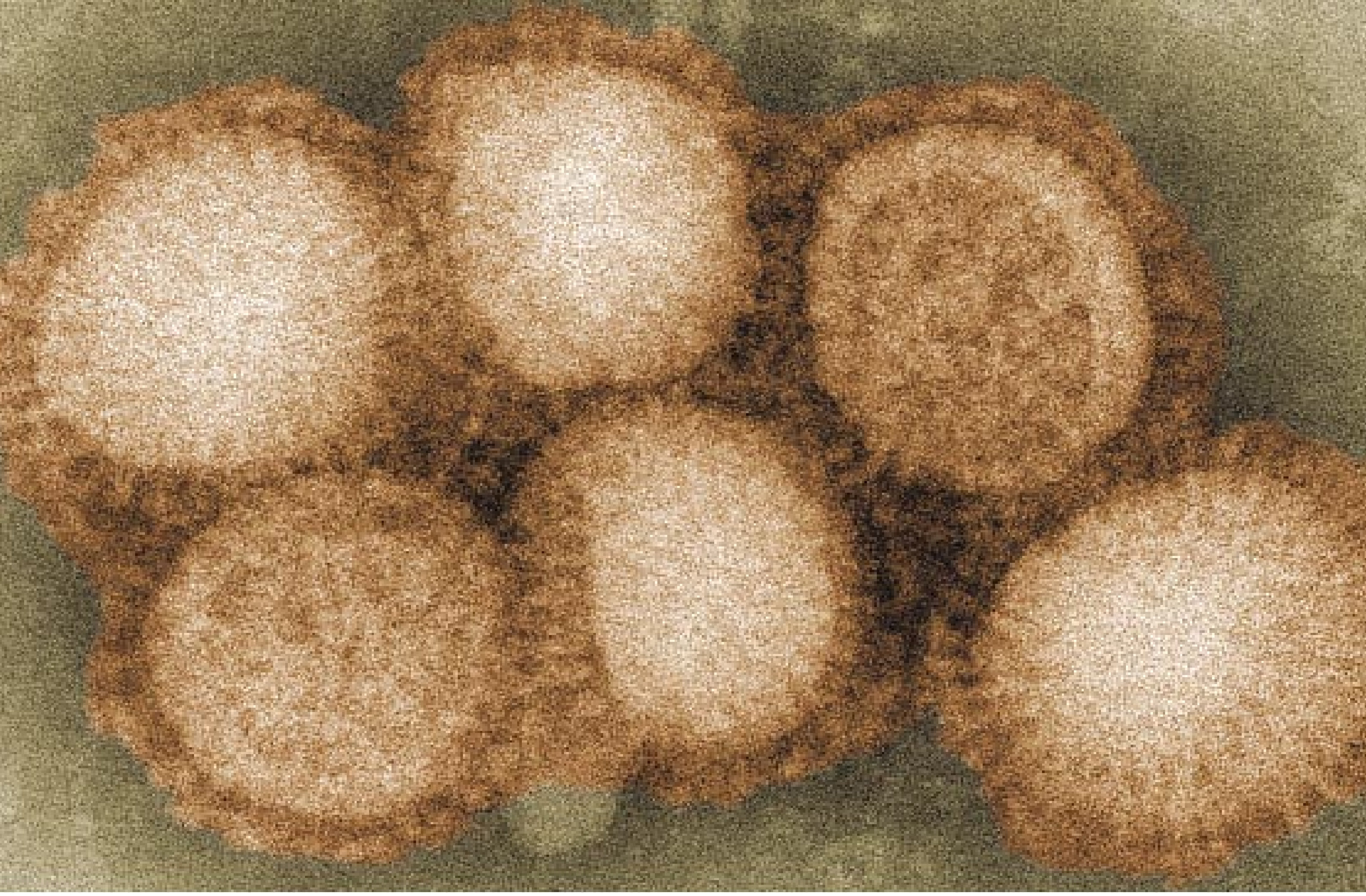

ئوسیلتامیفیر کە ناسراوە بەتامیفلو و ئێستاکە بەکاردەهێنرێت. لەکاتێکدا تائێستا زۆر لایەنی ئەم ڤایرۆسە نوێیە ئاشکرا نەبووە وەك سەرچاوەی بنەڕەتی ڤایرۆسەکە و ئایا چۆن پەرەیسەندووە، هەرچەندە ئەو بۆچوونە باوە کە سەرەتا لەبەرازەکانی مەکسیکەوە سەری هەڵدابێت، ڕێگای کارکردنی ڤایرۆسەکە و چۆنێتی گواستنەوەی لەنێو مرۆڤیشدا ئاشکرانەبووە وێڕای ئاستی مەترسی ئەو نەخۆشییە کە ئایا چ ئاستێك بەمەترسیدار و چ ئاستێك بەحاڵەتی سووك دادەنرێت، چونکە هەندێك لەزانایان پێیان وایە نەخۆشییەکە لەڕووی مەترسیدارییەوە سنووردارەو کاریگەرییەکانی لەکاریگەری ئەنفلۆنزای وەرزی تێپەڕناکات، لەکاتێکدا زانایانی دیکە هەن بۆچوونیان پێچەوانەیە و بەنەخۆشییەکی مەترسیداری دادەنێن، دواجار حوکمی کۆتایی لەسەر ئەم پەتایە لەدوای ئەو پەرەسەندنانەوە دەبێت کە بەسەر نەخۆشییەکەدا دێن لەڕووی بڵاوبوونەوەو ئاماژەی ئەو کەسانەی بەهۆیەوە گیانیان لەدەست دەدەن، هەروەها لایەنێکی دیکەش کە مایەی گەشبینییە ئەوەیە مرۆڤ لەساڵی 1978ەوە ڕووبەڕووی ڤایرۆسی ئەنفلۆنزا لەسولالەی H1N1 بۆتەوە لەبەرئەوە واچاوەڕوان دەکرێت جەستەی مرۆڤ جۆرێك لەبەرگری دژی دروستکردبێت بەپێچەوانەی ڤایرۆسی H5N1 کە هۆکاری تووشبوونە بەئەنفلۆنزای باڵندە.

ئەو ڕێوشوێنانەش کە دەوڵەتان بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی پەتاکە دەیگرنەبەر بەپێی بوونی نەخۆشییەکە جیاوازە و ئاستی بڵاوبوونەوەی لەهەر دەوڵەتێك لەو دەوڵەتانەی کە حاڵەتی تووشبوون بەپەتاکەی بەدڵنیایی تیادا تۆمارکراوە زیاتر بایەخ بەکۆنترۆڵکردنی نەخۆشییەکە دەدەن و ڕێدەگرن لەبڵاوبوونەوەی لەڕێی جیاکردنەوەی تووشبووان و کەسانی دەوروبەریان و چارەسەرکردنیان و هێشتنەوەیان لەژێر چاودێریدا تادڵنیادەبن لەوەی توانای تووشکردنی کەسی دیکەیان نییە، هەروەها بەدواداچوون دەکرێت بۆ حاڵەتەکانی نەخۆشییەکە و ئاستی بڵاوبوونەوەیی و هەنگاو بەهەنگاو زانیاری پێویست بەخەڵك دەدرێت دەربارەی پەتاکە و ڕێگەکانی خۆپاراستن و هاوکات لێکۆڵینەوە و پشکنین لەسەر ڤایرۆسەکە دەکرێت بۆ زانینی پێکهاتەی وردی بۆماوەیی و هۆکاری سەرهەڵدانی و سەرچاوەی سەرەکی، وێڕای هەوڵدان بۆدروستکردنی پێکوتە لەدژی ئەم

پەتایە بەتایبەتی لەو وڵاتانەی خاوەنی توانای زانستی و ماددین.

لەو وڵاتانەش کە هێشتا بڵاونەبۆتەوە پێویستە کاربکرێت بۆ ڕێگرتن لەبڵاوبوونەوەی لەڕێی توندوتۆڵکردنی سنوور و دەروازەکانی هاتنەناو وڵات و چاودێریکردنی توندی ئەو کەسانەی دێنەناو ئەو وڵاتەوە، وێڕای چاودێریکردنی ئەو کەسانەی دووچاری نیشانەی هاوشێوەدەبن، هەروەها دابینکردنی ئامراز و ئامێرو دەرمانی پێویست بۆ پشکنین و چارەسەرکردن و ڕاهێنانی کادرانی تەندروستی بۆ ئەنجامدانی ئەو ڕێوشوێنانە، پێویستیشە دەرمان بەبڕی پێویست دابین بکرێت تا لەکاتی بڵاوبوونەوەی پەتاکە ڕاستەوخۆ بەکاربێت، ئەوەی سەرجەم ئەم کارانە تێروتەواو دەکات بڵاوکردنەوەی هۆشیاری تەندروستییە لەناو خەڵکدا دەربارەی نەخۆشییەکە و لێکەوتەکانی و نیشانەو چۆنێتی خۆپاراستن لێی و ئامادەباشی بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی، چونکە ئەو پەتایەی ئەمڕۆ جیهان ڕووبەڕووی بۆتەوە دواپەتای ڤایرۆسی ئەنفلۆنزا نییە و دەشێت بەچەندەها سولالەی دیکە بەڕێوەبن.

سەرچاوەکان

1.العربي - ژمارە 609 ئابی 2009.

2.طبيبك الخاص - ژمارە 490 تشرینی یەکەمی 2009.

3. http://newsvot.bbc.co.uk

4.http://www.kharjhome.com/news-action-show-id-4897htm

5.www.wikipedia.org

ئەنفلۆنزای بەرازو مەترسی بۆسەر ژنی دووگیان

توێژەرە ژاپۆنی و کەنەدییەکان ڕایانگەیاند ژنانی دووگیان زیاتر ڕووبەڕووی مەترسی ماکەکانی ڤایرۆسی ئەنفلۆنزای بەراز دەبنەوە بەتایبەتی لەسێ مانگی یەکەمی دووگیانیدا. لێکۆڵینەوەیەك کە نەخۆشخانەی منداڵان لەتۆرینتۆ بەئەنجامیگەیاند بەهاوکاری لەگەڵ پەیمانگەی زانیارییەکانی دەرمانسازی تایبەت بەژنانی دووگیان ئاشکرای کرد ژنانی دووگیان زیاتر مەترسی تووشبوونییان بەئەنفلۆنزای بەراز لەسەرە.

د. شینیائیتۆ سەرۆکی بەشی دەرمانسازی و زانستی ژەهرەکان لەنەخۆشخانەی منداڵان ئاشکرایکرد دەرمانی ئوسیلتامیفیر لەئێستادا باشترین دەرمانە و سەلامەتترینیانە لەکاتی دووگیانیدا. هەروەها د. ئیتۆ ئاماژەیدا بەکارهێنانی زانامیفیر-یش دروستە هەرچەندە زانیاریمان دەربارەی سەلامەتی بەکارهێنانی لەکاتی دووگیانیدا لەبەردەستدا نییە. توێژەرەوەکان لەو بڕوایەدان ئەم دوو دەرمانە هیچیان کارناکەنە سەر گەشەی کۆرپەلەو پەرەسەندنی و مەترسی زیاتر لەسەر ژنانی دووگیان و منداڵانی خوار پێنج ساڵ و کەسانی بەتەمەن و تووشبووان بەنەخۆشییە درێژخایەنی سی، دروستدەکەن.